

ROMAN VLADIMIRJA BARTOLA IN OTTO WEININGER

Takoj ko je Bartol prevzel urednikovanje revije *Modra ptica* (od osme številke šestega letnika, torej pri koncu poletja 1934) se v reviji pojavi esej Giovannija Papinija o Ottu Weiningerju (v prevodu Cirila Kosmača). Sredi naslednjega letnika objavi Bartol v isti reviji obsežno študijo *Zakrinkani trubadur s podnaslovom Ob Weinigerjevi knjigi Spol in značaj*. Leta 1936 je založniška hiša Modra ptica objavila Kumbatovičev prevod izjemno vplivne knjige Otta Weiningerja (od izida do leta 1947 je doživela 28 izdaj in že v prvem desetletju svojega življenja 12 prevodov v različne jezike). Prispevek bo poskus vpogleda v pojmovanje genija ter odnosa genialnega moškega do ženske in erotike nasploh pri Bartolu in Weiningerju.

psihologija spola, genij, antifeminizem, ženska, avtopoetika, O. Weininger, V. Bartol

As soon as V. Bartol took over the editorship of the journal *Modra ptica* (starting with Vol. 8 of the sixth year of publication, i.e., towards the end of the summer of 1934), the journal published an essay by Giovanni Papini about Otto Weininger (translated by Ciril Kosmač). In the middle of the next year Bartol published in the same journal an extensive study *Zakrinkani trubadur*, subtitled *Ob Weinigerjevi knjigi Spol in značaj*. In 1936 the Modra ptica publishing house published Kumbatovič's translation of the extremely influential book by Otto Weininger (from its first appearance to 1947 it has seen twenty-eight editions and in its first decade alone it had twelve translations into various languages). The article attempts to provide an insight into the conception of a genius and the attitude of a man of genius towards a woman and eroticism in general in Bartol's and Weininger's work.

gender psychology, ingenious, antifeminism, woman, autopoetics, O. Weininger, V. Bartol

Ko me je pred kratkim obiskal kolega, profesor psihologije, in na mizi zagledal knjigo *Spol in karakter* Otta Weiningerja, me je začudeno vprašal: »Zakaj pa to sploh bereš, saj mi psihologi tej knjigi ne priznavamo nobenega pomena. Za nas ta knjiga ne obstaja.« – »Je pa enkrat obstajala in je štela,« sem odgovorila in mu pokazala podatke, ki sem jih že zapisala v povzetku za tale referat: od svojega izida (1903) do leta 1947 je Wieningerjeva knjiga doživela 28 izdaj v nemščini in samo v prvem desetletju svojega življenja 12 prevodov v različne jezike. Mogoče bi danes tudi Bartol rekel, da Otto Weininger »ne šteje«. Kot bomo videli, so Bartolove besede iz leta 1935 danes v močnem nasprotju s pojmovanjem ženske in njene narave. Če bi se svojim besedam, zapisanim ob tej knjigi, ne odrekel, bi se današnje

ženske kar po vrsti odpovedale branju knjige, ki zagovarja stališča – gledano iz današnjega zornega kota –, ki so politično nekorektna.

Z edino knjigo, ki jo je objavil, je Otto Weininger (1880–1903) pretresel svoje dunajske sodobnike: eni so verjeli, da je pred njimi novi Freud, drugi pa so ga obsojali, ker so v njem videli gorečega antifeminista in antisemita. Knjiga *Geschlecht und Charakter* je bila objavljena junija 1903, le nekaj mesecev pozneje, oktobra istega leta, pa je njen avtor naredil samomor v Beethovnovi hiši na Dunaju. Zaradi te geste je postalo njegovo ime še bolj razvpito. Vnela se je prava polemika med tistimi, ki so zagovarjali tedaj že mrtvega genija, in drugimi, ki so ga obsojali ne le kot antifeminista in antisemita (le nekaj mesecev pred samomorom je ta Žid konvertiral v protestantizem in bil pokopan na protestantskem pokopališču), ampak celo kot človeka, ki prezira ves človeški rod z izjemo le nekaterih velikih ljudi, ki jih imenuje – geniji.

V skromni in vendar za takratne revijalne razmere na Slovenskem izjemni obliki se je polemika zablislila tudi na slovenskem nebu. Takoj ko je Bartol prevzel urednikovanje revije *Modra ptica* (od osme številke šestega letnika, torej ob koncu poletja 1934), se je v njej najprej pojavil esej Giovannija Papinija¹ o Ottu Weiningerju (v prevodu Cirila Kosmača). Približno eno leto pozneje je v isti reviji pod naslovom *Zakrinkani trubadur* in s podnaslovom *Ob Weiningerjevi knjigi Spol in značaj* objavil Vladimir Bartol 14 strani dolg esej.² Eno leto po tem eseju je založniška hiša *Modra ptica* izdala Kumbatovičev prevod Weiningerjeve knjige.

Papinijev skoraj šest strani obsegajoči esej je prevzet iz njegove knjige *Le stroncature* ('Porazne oz. katastrofalne kritike') iz leta 1912, ko je izšel italijanski prevod Weiningerja. Čisto v skladu z naslovom napiše Papini izjemno ostro kritiko na »protiženske kletvine tega nesrečneža«. Zdi se mu, da je prava sramota presaditi takšno knjigo v Beatricin jezik. Weiningerjeva knjiga ugaja lahko le »vzvvišenim duhovom in možem brez predsodkov«. Hkrati jo ima tudi za nevarno, saj:

to je popolna knjiga, ni klasičen traktat, ni pojedina lirizma, pač pa je resnično in pravo veledelo. Po zadnjih Nietzschejevih knjigah Nemčija ni več dala nobenega tako pomembnega teoretičnega dela, tako divjega v svojem miru, tako strastnega v svoji racionalnosti, tako boleznega v svojih lastnih upanjih.

Papini jo imenuje »strašna knjiga«, ko pa poskusi predstaviti njene ideje, pravi:

Iz tega temeljnega nasprotstva med tipičnimi predstavniki obeh spolov izvira bolj ali manj neposredno še sto drugih, katerih pa se ne drznem ponoviti s svojimi besedami. Samo navajam – seveda z opombo, da so vsi iztrgani stavki zaključki iz razmišljanj in teorij in ne udarci in sirovi izpadi brez vsake motivacije. »Moški živi zavestno, in ženska ne. – Iz ženijalnosti je ženska ... popolnoma izključena. – Kjer je potrebna stroga oblika, tam niso ženske nikdar ničesar ustvarile, ne v glasbi, ne v arhitekturi,

¹ Giovanni Papini (1881–1956), pisatelj iz Firenz, zelo aktiven na začetku 20. stoletja, eden ustanoviteljev literarne revije *Lacerba* (1913–1915), ki je imela posluš za avantgardna gibanja.

² *Modra ptica* 7 (1935/1936), 178–191.

ne v plastiki, ne v filosofiji. – Usmiljenje je povsem moška čednost. – Ženska ni logična, ženska je amoralna ...

Bartol se postavi v bran mladega Žida, avtorja knjige *Spol in značaj*.³ Na strani 182 *Modre ptice* za leto 1935/1936 beremo opombo:

Avtor tega članka pripominja, da ve o Weiningerju približno tisto, kar se je tudi pri nas o njem pisalo (prim. lanski letnik *Modre ptice*). Za svoj članek se poslužuje izključno samo Weiningerjevega dela samega.

Čeprav ne pove, da je njegov tekst polemičen do Papinijevega, bo bralec to kaj hitro razumel.

Poskusili bomo predstaviti osnovne teze Bartolovega teksta o Weiningerju, nato pa prebrati *Alamuta* kot »ženski« roman, pri čemer bo naša pozornost usmerjena predvsem v pasaže, v katerih je predstavljena ženska. Bartol začinja s celo vrsto citatov iz Weiningerjeve knjige in ugotavlja, da so v njej globoka protislovja; vendar je zaradi tega ne obsoja in ne odpiše, zdi se celo, da ji prav zato posveča toliko pozornosti. V eseju namreč poskuša odgovoriti na vprašanje, od kod toliko nasprotujočih si trditev. In kako to, da knjiga kljub temu (ali celo prav zato) priteguje toliko pozornosti? – Kaže, da se je Bartol prav ob tej uspešnici zavedel, da je knjiga uspešna in privlačna ravno takrat, ko je polna protislovij. Tudi v svoj roman, ki je v tistem času nastajal, je vnesel celo vrsto nasprotujočih si trditev. Zdi se, da se je Bartol pri Weiningerju učil, kako predstaviti bralcu izjemno komplicirano in v bistvu protislovno resničnost. Pri njem je dojel, da je glavno sredstvo takega prezentiranja – maska in maskiranje, pretvarjanje, zakrinkavanje.⁴ In še: prav pri Weiningerju je odkril, da celo izjemno problematične teze (o veljavi in veljavnosti genijev, velikih pesnikov, filozofov in svetnikov na eni strani ter ničvrednosti povprečnega človeka na drugi) obveljajo ter celo ustvarijo kultno knjigo, če se avtor odloči za protagoniste, ki so oblikovani, konstruirani kot idealni, ekstremni modeli in ne kot živa bitja.

Ko začne iskati odgovor na vprašanja, se ustavi predvsem pri naslednjem citatu iz knjige *Spol in karakter*:

In res moram imenovati splošno naziranje, ki sem ga sam dolgo priznaval, docela zgrešeno; naziranje namreč, da je ženska monogamna in moški poligamen. V resnici je narobe. (182.)

Bartolu se zdi, da se v navedenih stavkih skriva začetna pogonska energija vseh nadaljnjih Weiningerjevih sklepov:

³ V tekstu Otto Weininger e la cultura ebraica triestina (v: *Ebrei e Mitteleuropa: Cultura, letteratura, società*, ur. Quirino Principe, Gorica, 1984, 267–276) uvrsti Alberto Cavaglioni tudi Papinija med tiste, ki so gradili mit o Weiningerju. Ugotavlja pa, da je Weiningerja povzdigovala italijanska profašistična inteligenca, ter da je – čisto nepričakovano – bil precej priljubljen v tržaški židovski srenji. Domnevamo lahko, da je tudi pri Bartolu Weininger bil del njegove tržaške kulturne prtljage.

⁴ Že naslov Bartolovega eseja – *Zakrinkani trubadur* – usmerja v takšno branje.

Weininger pravi, da je dolgo priznaval to naziranje (da je namreč »ženska monogamna« – opomba M. M.). Če vzamemo, da si moški ustvari prve zavestne teorije o značaju ženske in njenemu idealu tam okrog svojega šestnajstega leta, potem pač mora pomeniti tisti 'dolgo' vsaj nekaj let ... Namreč, vse do tedaj, da ga ni izkušnja poučila o nečem drugem, to se pravi, do tistega trenutka, ko mu je konkreten doživljaj podrl njegov dotedanji nazor o moškem in ženski. Ta izkušnja, to razočaranje sta ga doletela verjetno nekaj prej, preden je začel pisati svojo knjigo – zdaj lahko upravičeno sklepamo – sta mu pomenila prvo 'inspiracijo' zanjo. Staro njegovo 'naziranje' se je podrlo in zgraditi je bilo treba novo. Za poizkus te nove zgradbe pa lahko smatramo njegovo knjigo.« (182.)

Weininger je Bartola zamikal predvsem kot avtor, ki je nekaj spoznal in ki ga je to spoznanje tako preželo, da je o njem najprej napisal knjigo in se, nezadovoljen z njo, celo pogнал v smrt. Spoznanje se nanaša na svet emocij, na ljubezensko logiko. In tukaj ne moremo mimo nekaterih oseb v romanu *Alamut*, ki bodo ob spoznanju ljubezni poiskale izhod v smrti; spoznanje jih bo namreč pogնalo v samomor (Halima, Mirjam) ali pa k poskusu umora tistih, ki so krivi za obrat v spoznanju (Ibn Tahir poskusi umoriti Hasana/Seiduno).

Izjemno pomembno je tretje poglavje eseja, kjer Bartol posega v psihologijo (Freud) in filozofijo (Platon), ker želi dokazati, da se Weiningerjeva »sprava z realnim življenjem po njegovem spoznanju, da 'ženska ni monogamna', ni nič kaj prida posrečila« ter da ves njegov bes, nestrpnost do ženske in njeno poniževanje izvirajo iz tega neuspeha. Ko želi ilustrirati pogostnost take reakcije (ko se oboževanje sprevrne v nestrpnost), navaja Bartol tudi »tragični primer doktorja Juga«. Tudi ta se ni zavedal, da »konkretna ženska nikakor ne more biti dolžna ravnati se po idealu mladega zaljubljenca« (186).

Potem ko poveže (domnevane) izkušnje avtorja knjige *Spol in značaj* z junakom, ki ga je sam iz resničnosti preselil v svoje literarno delo (dr. Jug nastopa v zbirki *Al Araf*), preide Bartol k zaključku, ki lahko danes po pravici razkači vsako žensko, ki se količkaj zaveda svoje narave in svoje osebnosti:

Mnoga Weiningerjeva opazovanja o bistvu ženske so v svojem jedru pravilna. Torej se mu je prvi korak k dozorelosti posrečil. Popolnoma pa se je skrhal njegov poizkus, da bi se z dejstvi sprijaznil, jih priznal ali jih celo kot dano, neizbežno realnost tudi primerno pozitivno vrednotil ... Toda če oblečemo Weiningerjeve trditve v druge besede, torej izgubijo svojo ostrino. Weininger ni z njimi povedal nič drugega, kot da je osrednja os zanimanja skoraj sleherne ženske ljubezen, moški, mož, zakon, materinstvo, kar pravzaprav od nekdanj izpoveduje vsa umetnost. Kdo bi se nad tem razburjal in videl v tem nekaj slabega ali celo nemoralnega.« (187.)

Po Bartolovih besedah je Weininger krivičen do ženske le zato, »ker jo sili v kalup svojih lepih pubertetnih teoremov«; od tod »bruhne iz njega pogostoma pravo brutalno sovraštvo do nje« (189).

Preden doda Weiningerjevi teoriji še Freudovo iz študije *Zur Einführung des Narzissmus*, še enkrat pritrđi: »Weininger je v mnogih pogledih dobro pogodil žensko bit.« Svoj tekst pa zaključi takole:

Weininger ženske ni uničil, nasprotno, pred njegovimi očmi je zrasla v še največji prepotentnosti ... Knjiga *Spol in značaj* je vroča, strastna izpoved genialnega mladostnika, ki ni mogel spraviti v sklad svojega ideala s stvarnostjo, odeta v znanstveni okvir. Mnogi mladeniči bodo našli v njej potrdilo za svoje lastne misli in izkušnje, čustvovali bodo ob njej in odpirala jim bo nešteto novih vidikov. Mož bo videl v njej lastne davno preboljene in pokopane nazore in bo še enkrat zaživel svojo mladost. Ženske pa bodo našle v njej marsikatero razjasnitev za iskustva, ki so jih imele z moškim, in zlasti samostojnejšim in zrelejšim se bo odprla zvijugana pot, ki jo mora prehoditi toliko mladeničev, preden dozore v moža. Pod krinko strastnega sovraštva in zanikavanja bodo čutile le strastno oboževanje in precenjevanje svoje ženskosti. Morda se bodo sem ter tja zdrznile ob preostrih očitanih, toda s svojo tenkočutnostjo za čustvenost moškega bodo razumele za temi očitki strastno utripajoče srce, kateremu so njihove vrstnice v življenju neizmerno pomenile. (191.)

Oglejmo si, kako Bartol opisuje ženski svet v romanu *Alamut*. Ženski in moški svet sta v njem strogo ločena in v kontrastu; na začetku sta prikazana izmenično in šele od petega poglavja naprej se tu pa tam srečata. Ženske so v Bartolovem romanu prav takšne, kakršne popisuje Weininger, le da avstrijskega psihiatra moti dejstvo, da niso monogamne, Bartola pa ne. Edina izjema je mlada Halima, ki se iskreno zaljubi in potem ne more več prenesti tega, da bi ji bilo njeno življenje le igranje vloge po moškem diktatu. Izhod zanjo je le v smrti. Ostale junakinje sprejemajo svojo pozicijo kot povsem naravno; pristanejo na to, da obstajajo in živijo le zato, da lahko zadovoljijo voljo moških.

Najdaljši del romana (od 6. do 18. poglavja) je posvečen pripravam in uprizoritvi »paradiža« za moške ter posledicam tega doživetja. Vloge žensk so izključno povezane s to temo; komaj da vedo, da je grad oblegan in ga je treba braniti. Ker je Halima vendarle nekoliko drugačna od ostalih žensk, naj omenimo tudi, da postane drugačna šele v trenutku, ko zares doživi ljubezen in se ne more več vživeti v vlogo, ki je ženskam namenjena. Roman se začne z opisom vznemirljivega in skrivnostnega potovanja ugrabljenega Halime v »paradiž« v bližini trdnjave Alamut; preprosta in odprta narava te mlade deklice se v hipu otrese kakršnih koli pomislekov do svojih ugrabiteljev. Halima hitro, kar prehitro zraste v žensko, ki zna uživati v vrtovih,⁵ kaže, da ni niti razumela, da je sužnja,⁶ povsem naravno se ji zdi, da ji drugi

⁵ »Halima se je bila kmalu povsem privadila novi okolici in novemu življenju. Po nekih čudnih, njej nerazumljivih okoliščinah je zmerom dosegla vse, kar si je želela. To pa je bilo predvsem, da so jo imeli vsi radi, ljudje in živali ... Toda komaj so se deklice zvečer zakopale v svoje blazine in je Zajnab zaspala, se je Sara splazila k Halimi pod odejo in jo začela objemati in poljubljati.« (75.) Vsi citati po izdaji romana *Alamut* iz leta 1938 (Ljubljana: Modra ptica).

⁶ Ko se Halima veseli lepot, ki jih odkriva v vrtu, vzklikne: »Kako krasno je tu!«, skopljenec Adi pa ji odgovori: »Da, lepo je. Toda še veliko lepše je v svobodi!« Halima se začudi: »V svobodi praviš? Ali nismo tu v svobodi?« – »Ženska si in zato tega ne razumeš,« ji odvrne Adi.

organizirajo čas, izbirajo obleke, jedi, zabavo. Njej in drugim ženskam iz Seidunovega paradiža čas mineva v učenju plesov, recitiranju, poslušanju glasbe, kvačkanju in pletenju ter v intimnih ženskih pogovorih. Vse to postane zanjo tuje in nezanimivo šele, ko se zares zaljubi. Takrat ne more več sprejeti, da bi igrala ljubimko tistih, ki so ji dodeljeni, in se s pečine vrže v hitro reko. Vendar je v tem izjema, druge ženske ostanejo brez svojega lastnega stališča, življenja, ki jim je dodeljeno, ne doživljajo niti kot nekaj izjemnega niti kot suženjstvo. Kratko malo – to je zanje povsem naravno, to je njihova prava vloga.

Opozorimo najprej na nekatere stavke, ki so pravzaprav ponovitev formulacij iz Bartolovega eseja. V šestem poglavju v pogovoru med Hasanom/Seiduno in staro Apamo,⁷ »svečenico ljubezni«, beremo:

Čemu se držiš ene? Ali ne poznaš modrosti, da ohranja pogosto menjavanje moškega svežega in podjetnega? Sam prerok je podal vzgled. Zadnjič sem gledala v kopeli mlado prepeličko. Vse na njej je prožno in napeto. Takoj sem pomislila nate. Štirinajst let ji je komaj ...« – »In se imenuje Halima. Vem, vem. Držal sem jo v rokah, še preden si jo ti videla. Jaz sem bil, ki jo je Adiju izročil. Toda povem ti, da je za modrijana še ena preveč. (162.)

Tudi v Weiningerjevem tekstu, ki ga navaja Bartol, zasledimo to razliko med ljubeznijo modrijana, oziroma »višjega«, in ljubezenskim čustvom navadnega človeka. Prvemu je dovolj, da ljubi enkrat, ker v bistvu »svoj ideal o absolutno dragocenem bitju, ki ga ne more ohraniti v sebi, prenaša na drugo bitje«; seveda na angelsko čisto. V tem smislu je treba razumeti tudi Seidunovo zadnjo repliko: »za modrijana je še ena preveč«.

»Weininger pravi: vse, kar moškemu lahko postane muza, sodi v vrsto prostitutk.« (*Modra ptica* 1935/1936, 181) Tudi opisi ženske iz vrtov v *Alamutu* so opisane ravno tako, da jih vidimo kakor rajske deklice, angele in cipe obenem, kakor hurije in nališpane prostitutke. Višek deviško-pocestniške mešanice pa je vsebovan v vprašanju, ki ga Hasan/Seiduna naslovi na Apamo:

Ali si pripravila tisto kislico, ki povzroča krčenje kože? Obiskovalci morajo namreč dobiti vtis, da imajo večno devišstvo poleg sebe. (181.)

Če v številnih značilnostih ženskega sveta v *Alamutu* prepoznamo stališča in izjave Otta Weiningerja, citirane v Bartolovem eseju, in nas že to lahko preseneti, pa nas bo še bolj presenetila domneva, da je osebnost Ibn Tahirja najbrž grajena na zgledu Weiningerjevega osebnega življenja. Prav pri Papiniju beremo, koliko sprememb je Weininger doživel v zadnjih dveh letih življenja: od blestečega doktoranda do totalnega dvoma v svojo lastno že publicirano knjigo, od slave do samomora, od Žida do antisemita, od kristjana do dvomljivca v krščanstvo ... Ibn Tahir, najmodrejši med Seidunovimi učenci, se pritihotapi v tabor oblegovalcev in umori Velikega vezirja. Ko pa mu ta pred smrtjo razodene, kako Hasan manipulira s

⁷ Stari Apami podari Bartol takšnole avtokarakterizacijo: »Apama, svečenica ljubezni, pred katero so klečali trije knezi, sedem kraljevičev, en bodoči kalif in čez dvesto vitezov in plemenitašev.« (163.)

fedaiji, se sklone maščevati učitelju in umoriti še njega; in vendar ga ta uspe prepričati o upravičenosti svojega ravnanja. Na koncu Ibn Tahir postane Hasanov dedič. – Spremembe so tako totalne, vrtoglave, neverjetne, da jih je težko sprejeti, če nam ne pride na misel kot model genialni mladenič Weininger.

Bartol pripiše Ibn Tahirju še eno lastnost svojega izvoljneca, pravi namreč, da je Weininger spoznal nekaj, kar je spremenilo njegovo življenje, spoznanje pa ga je tako potrlo predvsem zato, ker je bil še mladenič. Zato, preden nameni Ibn Tahirju celo vrsto sprememb, vsevedni pripovedovalec poroča takole:

Ibn Tahir se je vsako jutro z globoko otožnostjo v srcu podal v šolo. Gledal je novince – kaj ni bil še včeraj sam eden izmed njih? – in bolelo ga je, da je bilo vse to že tako daleč za njim in da ni mogel biti več tak, kot so bili oni. Neprestopna stena se je dvigala zdaj med njim in onimi. Z žalostnim nasmehom je poslušal njihovo brezskrbno gostolenje. – »Ko bi vedeli!« je pomislil. (327.)

Skoraj dobesedno isto – samo z negativnimi predznaki – je Bartol zapisal o Weiningerju: medtem ko je bilo Ibn Tahirju dano zaznati in s steno pregraditi prehod od pubertete v zrelo dobo, avtorju knjige *Spol in značaj* kaj takega ni uspelo, od tod vse njegove težave in nazadnje samomor. V pogostih in ne pregloboko motiviranih spremembah v izbiri življenjske poti sledi torej Ibn Tahir modelu življenja O. Weiningerja, na koncu pa ga preseže in postane uspešen in moralno izjemno problematičen genij, in to zato, ker mu je uspelo pregraditi mladost z visoko steno.

Seveda bi paralel in reminiscenc našli še več, toda že navedene zadoščajo za sklep, da je Bartol z vso resnostjo bral *Spol in značaj* Otta Weiningerja. V romanu *Alamut* je sprejel kar nekaj njegovih osnovnih idej: vzpodbudila ga je avtorjeva biografija in mu bila kot model za konstrukcijo Ibn Tahirja. Po vsej verjetnosti Bartolov tekst o Weiningerju, objavljen v *Modri ptici*, ni bil le odgovor Papiniju, ampak tudi objava nekakšne avtopoetike za roman *Alamut*.